

РИМСКАТА КОНЦЕПЦИЯ *BELLUM JUSTUM* И СЪВРЕМЕНОТО РЕГУЛИРАНЕ НА ВОЕННИТЕ КРИЗИ И КОНФЛИКТИ

Елиана Иванова

студентка магистърска програма
Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски“*

Световните интеграционни процеси, почиващи на икономически, политически, културни, социални, правни, екологически и други фактори, стъпка по стъпка изграждат нова световна система, в която догмата за абсолютния държавен суверенитет избледнява. Глобализацията постепенно отмива старите граници и консервативните тенденции, властвали в предходните епохи. Изграждането на света без граници, масивните миграционни вълни, свободното движение на стоки и капитали поставят нови и по-сложни задачи пред човечеството. От една страна стои заплахата за взаимно ядрено унищожение, увеличават се екологическите проблеми, икономическата изостаналост на страните от Третия свят, терористичните актове, както и нестихващите регионални и локални конфликти. В настъпилата епоха на глобално общество човечеството е изправено пред много тежка и трудоемка задача – да запази своето съществуване и да подготви света за идните поколения. В тази връзка все повече нараства значението на международното право и външната политика на отделните държави, защото международното право регулира международния живот в неговата цялост, а външната политика – на държавите в частност.

Много общочовешки ценности са намерили нормативно въплъщение в международното право, и най-вече – в неговите принципи. Най-важните от тях са: забраната за употреба на сила и заплахата за използване на сила; забраната за намеса във вътрешните работи на държавите; правото на народите на самоопределение и други. Генералната Асамблея на ООН по случай своето 60-то заседание, състояло се на 17 ноември 1989 г., приема

* Email: eliana.ivanova@abv.bg

резолюция № 44/23, която провъзгласява периода 1990–1999 г. за „Десетилетие на международното право на ООН“. Цели на това десетилетие са: съдействие за приемане и уважаване на принципите на международното право; съдействие за мирно разрешаване на спорове между държави, включително и обръщане към Международния съд; поощряване на прогресивното развитие на международното право и неговата кодификация; стимулиране на преподаването, изучаването, разпространяването и по-широкото признаване на международното право.

Важен аспект от цялото съвременно задълбочаване на връзките между отделните държави и тяхното сътрудничество е борбата срещу международната престъпност, актовете на насилие и войната. Глава VII от Устава на ООН е посветена на заплахите срещу мира и агресията. Създаден е специален международен наказателен съд, който да се произнася по престъпления против човечеството, геноцид, военни престъпления. В Римския статут на Международния наказателен съд откриваме дефиниция на отделните престъпления, определени от международната общност като изключително тежко провинение, и които са в разрез с общоприетите принципи и норми на международното общество.

Днес всеки акт на агресия и война се осъжда като престъпление и противоречи на международното право. В древността обаче войната е била основно средство за териториално разширение и сдобиване с ресурси и богатство. Колкото по-войнствен е бил един народ, и с колкото по-многобройна и силна армия е разполагал, толкова повече територии и богатства владее. Историята познава могъщи империи като Персийската, империята на Александър Македонски, Римската, Византийската. Всяка една от тях безспорно оставя забележително историческо, културно, правно и археологическо наследство.

С най-голямо значение за съвременното право несъмнено е завещаното ни от древните римляни. Цялата континентална правна система се изгражда на основата на римското право, като откриваме римскоправни елементи дори в британската и американската система. Римските юристи безспорно поставят началото на иновативни правни способности, понятия и процедури, които се видоизменят и усъвършенстват с течение на времето

и днес можем да ги открием в източниците на правото на редица държави. Освен високите постижения в правната сфера, Рим постига слава и с многобройните войни, които води за разширяване на своето влияние и власт в Древния свят. Ако Рим е превъзхождал в нещо своите противници, то това била неговата армия. На своята съвършена военна машина „Вечният град“ дължал славата и успехите си. Под ударите на римската армия попаднали много племена и народи, велики водачи и пълководци преклонили глава. През Античността Рим е бил синоним на целия свят, на целия космос – така огромни били пределите му. За военния гений на римската армия има различни хипотези и теории, предимно с легендарно-митологичен характер. Римляните, както и повечето народи и култури от това време, считат че всяко нещо се случва единствено и само по волята на боговете, които определят живота и смъртта, здравето и болестта, победата и поражението. По тази причина съществуват свещени практики и ритуали, които трябва да се спазват, включително и по време на война (ант. *duellum*, лат. *bellum*). Нека не забравяме че в образа на Белона – древна италийска, а впоследствие римска богиня на войната, са вплетени 3 елемента – раждане, съзряване и смърт. Смъртта предполага унищожение, и в този смисъл – война.

Ако направим внимателно сравнение на принципите, установени и следвани от древните римляни, и възприятието им за международните отношения, бихме открили доста сходства със съвременната система на международните отношения и международното право.

РИМ И МЕЖДУНАРОДНОТО ПРАВО

Международното право предполага отношения между равнопоставени субекти, които се регулират от определени правни норми, установени и приети от участниците в международната общност. За римляните обаче отношенията между държавите представляват едно естествено състояние на война и враждебност, чужденците се асоциират с врагове (особено в периода на Империята и годините след това) и римската държава не признава независимостта и суверенитета на народите, с които взаимодейства. Ето защо голяма част от представителите на науката и доктрината отричат съществуването на международно римско право в съвременен смисъл –

липсват елементите равнопоставеност, взаимни права и задължения, широко е разпространен римският ексклузивизъм. За сключване на договори, във форма и смисъл, каквито познаваме днес, също не може да се говори – това не е споразумение между равни, а по-скоро форми на примирия и договорености, съдържащи исканията и условията на римската страна, които следва да бъдат приети и удовлетворени, и които само временно прекратяват състоянието на война.

Не може, разбира се, да бъде отречено напълно съществуването на международно право, още повече че римляните създават забележителна по рода си дипломатия, тънкостите на която и днес се изучават от бъдещи дипломати, експерти, учени. В тази връзка не можем да не отделим внимание на същността на концепцията *bellum iustum* – счита се че от нея се заражда международното право, а по-късно става основа и за развитие на доктрината за войната и как би изглеждала и трябва да се води справедливата война.

Bellum iustum

Доктрината *bellum iustum/jus bellum iustum* или „справедлива война“ е доктрина, която се отнася до военната етика и е обект на изследване от теолози, представители на етиката, политиците и военни лидери¹. Целта на тази доктрина е чрез набор от критерии морално да оправдае и легитимира една война като справедлива. Критериите се разделят на две групи – правото да се обяви война (*jus ad bellum*) и правото при водене на войната (*jus in bello*). Първата група критерии се отнасят до моралните предпоставки за започване на самата война, а втората – какъв морал трябва да се спазва по време на войната. В съвременната наука се включва и трета група критерии – *jus post bellum*, която се отнася до моралните последици от войната и поведението на участниците в нея след приключването ѝ.

Историческият аспект на *bellum iustum* се фокусира върху набор от правила или споразумения, които се прилагат в различни войни през вековете. Концепцията на *bellum iustum* е развивана и от философи, и от юристи, и изследва не само философското виждане за етичните граници на

¹ <http://www.romanoimpero.com/search?q=bellum+iustum>, последен преглед на 17.09.2017 г.

войната, а способства и за изработването на конвенции, които да служат за определяне на правилата при водене на война, регулиране и рамкиране на военните действия. Тит Ливий и Цицерон развиват по-задълбочено своите размисли и виждания относно легитимната и справедлива война. Тит Ливий ни препраща към архаичната формула за обявяване на война, предшествана от обръщане (молитва) към боговете, които да бъдат свидетели и отмъстителни на евентуална несправедливост, и отпускане на срок от 33 дни за „реституция“ (данък, откуп) на онова, което е било несправедливо отнето². С течение на времето се наблюдава еволюция на ритуалите. Новите процедури се стремят да елиминират всяко забавяне, което ритуалната практика налага, и се заражда стремеж към предотвратяване на войната и до оръжие да се стига само в случай че пътят на мира е невъзможен. Според Цицерон „справедлива война“ означава въоръжените конфликти между Рим и другите народи да се водят според нормативните правила на „международните отношения“. Цицерон противопоставя *bellum iustum* на *bellum iniustum*, като в „De re publica“ описанието на *bellum iustum* заема широко място като компонент на правната система през царския период.

В Трета книга от *De legibus* Цицерон излага серия предписания за функциите на римските магистрати, сред които и тази за воденето на легитимни справедливи войни (*duella iusta iuste gerunto*), следвайки издаваните декрети от Сената и исканията на римския народ. Така например съществували правилата на *bellum iustum*, определяни от ролята на Сената и на Комициите, и *ius in bello* – критерии за поведение по време на и след битка. „Справедливите войни“ следователно били свързани с дейността на магистратите (консулите) в синхрон с правната уредба (функция на Сената и на Народната асамблея) и с волята на целия народ.

Религиозно-правна същност на дейността на фециалите и воденето на легитимна война

В Рим по време на царете функцията да се изработват религиозни и правни предписания принадлежи на колегия от жреци или мъдреци, наричани фециали. Фециалното право, *jus fetiale*, определя и регулира войната

² <http://www.romanoimpero.com/search?q=bellum+iustum>, последен преглед на 17.09.2017 г.

и мира между римския народ и неговите врагове³. То съставлява част от римското *jus sacrum* и следователно внася някои морални и религиозни съображения, като впоследствие прераства в изцяло формална процедура, която установява мирни или враждебни отношения между Рим и останалите политически единици.

Фециалите – колегия, съставена от 20 жреци, отговарят за отделните фази, които водят до обявяването на война.⁴ Учените, които отричат правния им характер, слагат акцент върху религиозното съдържание на дейността на фециалите. На тях се е поверявало всъщност тълкуването на особеностите в международните отношения, търсело се е тяхното мнение за легитимността на войната или за основанията за оплакване на вражеските народи от римляните, създаването и установяването на строги правила, които римляните трябва да спазват, за да могат да обявяват война, определят, като цяло, кои конфликти имат характера на *bellum iustum*. Разглеждайки отделните етапи на военната процедура, не можем да заключим, че дейността на фециалите има само религиозен характер. Важна роля играе концепцията за *hostis* – за римляните не съществува друга алтернатива освен да водят непрестанна война с другите народи, тъй като виждат в тях неприятели⁵. Всъщност обаче автентичното значение на термина *hostis* е чужденец, по-точно чужденец, *qui suis legibus uteretur* или имащ равни права с римлянина. Ако чуждият народ бъде възприет в този смисъл, заедно с езика, религията, политическата, правната и военна му организация, тогава е съвсем логично Рим да сключи нормален договор с него. Впоследствие, без да има някакво първоначално условие за враждебност между *romanus* и *hostis*, функцията на договора е да установи между народите мирни отношения и връзки, дори и без физическото съществуване на

³ MEYER, Michael A. and MacCOUBREY, Hilaire (Eds). Reflections on law and armed conflicts. The selected works on the laws of war by the late professor colonel g.i.a.d. draper. Hague ; Boston ; London, Kluwer Law International, 1998, p. 5.

⁴ Източниците не са единодушни кой от царете създава института на тази колегия: Цицерон (*de rep.* 2.17.31) и Диодор Сикуло (8.25.2–4) го приписват на Тулий Остилий; Ливий (1.32.5) и Сервий (*Ad Aen.* 10.14) – на Анк Марций, Дионисий Халикарнаски (2.72.1–2) и Плутарх (*Numa* 12.4) – на Нума Помпилий.

⁵ RAVIZZA, Mariangela. Aspetti giuridico-sacrali del rituale feziale nell'Antica Roma. – In: *Jura Gentium*, Journal of Philosophy of International Law and Global Politics, Vol. 11, 2014, достъпна на <http://www.juragentium.org/topics/thil/it/ravizza.pdf>, последен преглед на 30.10.2017.

*foedera*⁶. Всички могат да бъдат субекти на официални и тържествени актове, стига да поемат задължение пред божествата, полагайки клетва. Едва по-късно, през IV–III в. пр.н.е., поради раждането на новата експанзионистична концепция на управляващите римски класи терминът *hostis* променя значението си от *peregrinus qui suis legibus utitur* на враг.⁷

Впоследствие доктрината за справедливата война бива възприета и развита от християнската теология и философия. Най-известните ѝ привърженици и теоретици са Св. Августин, Св. Тома Аквински и Франсиско Суарес. По-късно безспорен принос към развитието на *bellum iustum* има Хуго Гроций.

СЪВРЕМЕННИ АСПЕКТИ НА *BELLUM JUSTUM*

Римската империя загиба, но нейното идейно наследство продължава своя път през вековете. Краят на XIX и началото на XX в. са период на изключително изостряне на отношенията между държавите в международните отношения. Нарасналият брой на населението, локалните спорове за територии, оставени в наследство от Римската империя, раждането на националните държави, революционните открития и други предпоставки водят до възникването на двата най-унищожителни конфликта, познати в света – Първата и Втората световна война. По това време все още няма изработени общовалидни международни документи. Дори Хагската конвенция от 1899 г., която е обвързваща, не е била общовалидна както например Уставът на ООН и съответните инструменти, които да регулират отношенията между отделните субекти на международната сцена. Концепцията за държавата почива на абсолютния държавен суверенитет и политическа независимост, която малко по-късно ще бъде развита от Моргентау като теория на политическия реализъм. Едва с учредяването на Обществото на народите започват да се подготвят първите международноправни документи в сферата на войната и агресията. За съжаление, нито един от тях не е приет и ратифициран.

⁶ Пак там.

⁷ Вж. De MARTINO, Francesco. Storia della costituzione romana. Vol. 2. 2. ed. Jovene, 1973, p. 20.

Краят на Втората световна война оставя на масата на преговорите ужасяваща равносметка – хиляди човешки жертви, множество разрушени градове, икономически колапс и един свят, разделен от желязна завеса. В този момент държавните лидери вземат решение, че подобен катаклизъм не може да бъде повторен, защото ще доведе до унищожение на цялото човечество. САЩ и СССР вече имат ядрено оръжие, а малко по-късно СССР се сдобива и с водородна бомба. Така международната общност решава да обедини усилия и да създаде правила, които да обвързват всички държави и да се засили сътрудничеството и взаимопомощта между народите. Непосредствено след края на Войната се създава Организацията на обединените нации – международен форум, който да може да способства думата на всяка държава членка да бъде чута, и на който да бъде обсъдено бъдещето на световния ред.

Според чл. 1 на Устава на ООН целите на Организацията са:

1. Да поддържа международния мир и сигурност и за тази цел: да взема ефективни колективни мерки за предотвратяване и отстраняване заплахите на мира и за потушаване действията на агресия или други нарушения на мира, както и да постига с мирни средства и в съгласие с принципите на справедливостта и на международното право уреждане или разрешаване на международните спорове или положения, които биха могли да доведат до нарушаване на мира.

2. Да развива приятелски отношения между нациите, основани на зачитане принципа на равноправието и самоопределението на народите, и да взема други подходящи мерки за укрепване на всеобщия мир.

3. Да постига международно сътрудничество при разрешаване на международните проблеми от икономическо, социално, културно или хуманитарно естество, както и при развиване и насърчаване зачитането правата на човека и основните свободи за всички, без разлика на раса, пол, език или вероизповедание.

4. Да бъде център за съгласуване действията на нациите за постигане на тези общи цели.

Основен орган, който се занимава с въпросите на мира и заплахите срещу него, е Съветът за сигурност. Той се състои от 15 членове – 5 постоянни (Китай, Франция, Русия, Великобритания и САЩ) и 10 непосто-

яни, избирани на ротационен принцип за определен период от време. Когато възникне заплаха от война и се забележат признаци на агресия, Съветът за сигурност е този, който трябва да анализира фактите и да реши дали конфликтът или войната са справедливи и оправдани и съответно да бъдат взети необходимите мерки. В този аспект откриваме сходство с римската колегия на фециалите – един съвет със специални функции, който решава кога една война е легитимна и кога не. Наблюдаваме същия механизъм, пригоден да работи в съответната епоха. В съвременен смисъл обаче, говорейки за *bellum iustum*, се набляга предимно на аспекта *jus ad bellum*. Както в Древния Рим, така и днес правото да се обяви война невинаги се отсъжда по справедливост. Свидетели сме на множество интервенции, довели до хуманитарни кризи и граждански войни. Войната на САЩ във Виетнам например е осъдена и порицана от международната общност, но санкции за САЩ не последват. Интервенцията в Косово през 1999 г. е определена като легитимна, защото целта ѝ да възпре етническо прочистване. Като легитимни са определяни обикновено хуманитарните интервенции, войни срещу провалени държави, срещу авторитарни режими. Има и примери за войни, които са започнати самостоятелно от държава, която впоследствие изтъква легитимна причина за това. Пример за такава война е войната в Ирак от 2003 г., поведена от САЩ с мотив, че Ирак подготвя терористи и развива ядрена програма, която в бъдеще ще бъде заплаха за всички. След събитията от 11 септември концепцията за войната и агресията се променя и придобива нови конюнктури. Важно е да се отбележи, че Глава VII от Устава на ООН не посочва ясно и отчетливо механизмите за определяне на една война като *bellum iustum*. Откриваме слабости, които позволяват тълкуването и използването на тези предписания за индивидуални политически интереси. Все повече теоретици и експерти се интересуват от теорията на войната и на съответните международни инструменти, които регулират и управляват възникващите кризи и конфликти. Неизяснени остават много факти, усилено се търсят по-ефективни международно-правни способности, които да подпомогнат разрешаването на кървавите войни в Арабския свят, започнали през 2010 г.

ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Какъв трябва да бъде мирът, който да се наложи? Мир, уповаващ се на едностранни политически решения, или мир, изграден за всеобщо благо и почиващ на морални ценности? “*Divide et impera!*” (Разделяй и владей) са казали древните римляни и са станали господари на света. Днес тези думи се използват като сентенция и мъдрост, но някои държави вникват в техния дълбок смисъл и изграждат по този начин своята външна политика и стратегия. Доктрината *bellum iustum*, завещана ни от римляните, продължава да еволюира и да придобива нови аспекти, вписващи се в реалността. Изпитанията пред международната общност и право предстоят. Дали мирът ще се окаже постижима цел или превес ще вземе войната?